

Een metafoor als neologisme: Een onderzoekje naar het gebruik van zuiltermen [Werkstuk ter afronding van de doctoraal onderwijsgroep Klassenverhoudingen, verzuiling en partijvorming in Nederland 1870 – 1900].

Inleiding

De opzet van dit werkstukje is van minder omvang dan de oorspronkelijke, die ik, een te groot aantal, jaren geleden vaststelde. Toen wilde ik de gehele 'verzuilings'-discussie in kaart brengen; nu beperk ik me tot een onderzoek naar het ontstaan van de 'zuil'-termen, waarmee ik alle woordvormen bedoel waarvan 'zuil' de kern vormt, als begrippen om de Nederlandse politieke verhoudingen te beschrijven of te verklaren. De redenen voor deze beperking zijn van praktische aard. De oorspronkelijke opzet was bedoeld om meer studiepunten te verkrijgen dan ik nu nog nodig heb. En de verzuilingsdiscussie heeft de laatste jaren belangrijke nieuwe impulsen gekregen, waarmee het te bestrijken gebied aanzienlijk uitgebreid is. Bovendien heb ik door de jaren heen aantekeningen bijgehouden van de keren dat ik zuiltermen tegen kwam. Daardoor had ik interessant materiaal verzameld, waarop ik destijds niet had kunnen stuiten, omdat het toen het zoeken van de spreekwoordelijke naald zou zijn geweest.

In dit werkstuk ga ik verschillende ingangen na om het gebruik van zuiltermen in kaart te brengen. Om te beginnen een taalkundige ingang via woordenboeken en het fiche-archief van het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (dé Van Dale), dat me ter beschikking werd gesteld door dr. H. Heestermans (één van de redacteurs). Die weg leverde weinig nieuws op. Dan een onderzoekje naar een aantal Nederlandse, algemeen inleidende, sociologische handboeken. Hierbij kwam ik wel op het spoor van een vroege en blijkbaar onbekend gebleven sociologische beschrijving. Vervolgens ontleen ik aan de 'verzuilings'-literatuur zelf een aantal aanduidingen voor het eerste gebruik van zuiltermen, die ik zal confronteren met het materiaal dat ik vond. In deze historische behandeling zal ik een periodisering aanbrenge(n) tussen een eerste periode waarin zuiltermen gebruikt werden als beschrijving en als politiek strijdmiddel en een tweede periode die gekenmerkt werd door een meer wetenschappelijke en verklarende aanpak. Apart zal ik daarna enige aandacht geven aan de positie van J.P. Kruijt. Van de een aantal malen herhaalde, schriftelijke uitnodiging

van mijn begeleider hem kritiek niet te sparen, zal ik gebruik maken op een aantal, ondergeschikte, punten. Mijn conclusie is dan dat het verzuilingsdebat vooral een ideologisch debat is gebleven en dat het daarom interessant zou zijn het debat politicologisch te bestuderen op een ideologisch meta-niveau. Daarbij is de positie van de sociaal-democratie extra interessant. Deze zaken kan ik hier wel opwerpen., maar niet verder behandelen.

1. Zuiltermen in de Nederlandse taalkunde

Het duurde vrij lang voordat de zuiltermen doordrongen tot neerlandici. De eerste keer dat Van Dale ze opneemt, andere woordenboeken zijn in ieder geval niet eerder, is in de achtste druk van 1961. Daarin zijn opgenomen de artikelen 'zuil' en 'verzuilen' (verzuilde, is verzuild/ verzuiling). Zuil krijgt de volgende beschrijving, die interessant is vanwege de nadruk op het vrijwillig karakter:

'... elk van de groepen waarin het Nederlandse volk door verschillen in godsdienst en levensbeschouwing zichzelf verdeeld houdt...'

'Ontzuiling' wordt pas in het supplement van de negende druk (1970) opgenomen. Dat is een aanwijzing voor het feit dat Van Dale de termen niet oppikte uit de sociologische publicaties, want Kruijt gebruikte de term al in 1957 om er de naoorlogse opstelling van de PvdA mee te kenmerken.¹ Daarin ligt een duidelijk verschil met de Algemene Winkler Prins Encyclopedie, die verzuiling in de zevende druk (1960) opnam met een duidelijk sociologische beschrijving.²

Veel later werd in het blad Onze Taal geklaagd over de langzame opname in de Nederlandse woordenboeken, waarbij er op gewezen werd dat het woord in Duitse publicaties al wel was opgenomen.³

Het archief van Van Dale laat zien dat men de term ontleende aan een aantal perspublicaties in de periode december 1952 juli 1956. Daarin werden zuiltermen in verband gebracht met leetuurvoorziening,⁴ unaniem stemgedrag van vrouwelijke kamerleden,⁵ de Sint-Nicolaasviering,⁶ de Delta-werken,⁷ de verdeling van aantallen ziekenhuisbedden⁸ en de confessionele partijvorming.⁹ De voorlopige conclusie is dat in deze jaren zuiltermen al vrij algemeen gebruikt werden en werden toegepast op verschillende maatschappelijke terreinen.

2. Zuiltermen in sociologische handboeken

Dat in de bekende sociologische handboeken, waarvan generaties studenten zich wel de auteurs maar niet de titel kunnen herinneren, Van Doorn/Lammers en De Jager/Mok,¹⁰ aandacht werd besteed aan verzuiling verbaast niet, omdat beide boeken na 1956 voor het eerst verschenen. Interessanter is het eerdere inleiden na te gaan. Daarin komen de zuiltermen niet voor, zelfs niet in de inleiding van Steinmetz, die door J.P. Kruijt werd herzien in 1952.¹¹

Er is één uitzondering: de Inleiding tot de Sociologie van Nederland van D.C. v.d. Poel uit, waarschijnlijk, 1949. Dit boekwerkje verscheen in de reeks De Volkspedagogische Bibliotheek, waarvan ik vermoed dat de politieke kleur 'progressief' was. Van der Poel heeft er in ieder geval geen moeite mee te spreken van de 'historische ontwikkeling van produktiekrachten'. Van der Poel had, zoals zijn tijdgenoten, grote aandacht voor de typische trekken van het Nederlandse volkskarakter, dat gekenmerkt werd door vrijheidszin, die met uitzondering van het godsdienstig terrein gepaard ging aan verdraagzaamheid, en individualisme, waardoor de gemiddelde Nederlander zich tégenover de staat opstelde en zich meer aangetrokken voelde tot de eigen belangen dan tot het algemeen belang. De belangrijkste bindingen lagen traditioneel in de regionale gemeenschappen. Nieuwe bindingen zijn, naast de klassenbindingen, ontstaan in de bewuste organisatie in de verschillende vertakkingen van de arbeidersbeweging, boeren- en middenstands-, vrouwen- en jeugdbeweging.

'Vrijwel al deze organisaties vertonen naast hun maatschappelijke grondslag een religieuze scheiding. Typisch voor Nederland is deze zgn. zuilenstructuur: de Rooms-Katholieke, protestants-christelijke, vrijzinnige of 'neutrale' en socialistische, die aan bijna alle vormen van organisatie ten grondslag ligt, waarbij echter samenwerking van zich geestelijk of politiek verwant voelende groepen (...) bij verschillende gelegenheden plaats vindt.'¹²

In het hoofdstuk over cultuur en godsdienst komt hij er op terug.

'In het algemeen werkt in Nederland het godsdienstig verschil op het maatschappelijk in door de beheersing van de politieke verschillen, die in sterke mate een godsdienstige ondergrond hebben, en de het gehele maatschappelijke leven beheersende zg. "zuilenstructuur" (...).'¹³

Hoewel Van der Poel de zuiltermen nog beschrijvend gebruikt, zocht hij al wel een verklaring in de beschreven verschijnselen. Maar zijn boekje is blijkbaar marginaal gebleven: uitgever, serie (voor de gewone mens), schrijver (geen bekend socioloog), eventueel zelfs

politieke kleur, zorgden er voor dat het later in de wetenschappelijke discussie niet meer werd opgepakt. Dat neemt niet weg dat de eerste sociologische belangstelling voor verzuiling zo'n zes jaar ouder is dan tot nu toe werd aangenomen.¹⁴

3. De verzuilingsliteratuur onderzocht

Het werkelijk moment van ontstaan van zuiltermen is in de literatuur nog niet vastgesteld.

Door de tijd heen zijn er twee aanwijzingen populair geweest. De eerste werd gegeven in 1961 door Verwey-Jonker, die vermoedde dat de term voor het eerst in de Tweede Kamer werd gebruikt en toen diende om in beeld te brengen dat het Nederlandse volk, gescheiden optrekkende, te samen het nationale dak moest dragen.¹⁵ Een exacte datum geeft zij niet; dat doet wel Steininger, die haar mededeling in verband brengt met een andere en zo tot kort na de Tweede Wereldoorlog komt.¹⁶

Een nieuwere en concretere aanwijzing komt van De Rooy, die vermeldt dat de term 'zuil' sinds vermoedelijk 1936 werd gebruikt ter aanduiding van een centrale voor werklozenzorg en dat in De Telegraaf in februari 1940 voor het eerst deze term in het openbaar gebruikt werd.¹⁷ Deze aanwijzing werd na hem overgenomen door Blom en Stuurman.¹⁸

In een krantenartikel over historici en ontzuiling werd daarna een nog vroegere datum genoemd: de term 'verzuild' zou in het katholieke dagblad De Tijd al in 1938 geïntroduceerd zijn.

¹⁹ Hierbij werd aangegeven dat de term pas in zwang raakte toen sociologen zich in de jaren vijftig er mee gingen bemoeien. Dat werd onderschreven door Stuurman, die daarbij het bekende Mandement aangeeft als start voor het eigenlijke verzuilingsdebat.²⁰ Die relatie werd voor hem overigens door Kruijt ook al gelegd.²¹

De aanduiding van Verwey-Jonker lijkt door die van De Rooy achterhaald. Als het al voor het eerst door een Tweede-Kamerlid gebruikt zou zijn, moest dat dus voor 1940 zijn gebeurd. Daarvoor heb ik geen aanwijzingen kunnen vinden. Ook na de wereldoorlog blijven de aanwijzingen schaars. Zuiltermen werden in ieder geval gebruikt in 1952²² en 1954.²³

Hoewel er vaker werd gesproken in de kamer over de gevolgen van de zuilenstructuur, vielen de zuiltermen blijkbaar niet zó vaak, dat zij als afzonderlijk trefwoord werden opgenomen in het Register op de Handelingen.

De aanwijzing van De Rooy lijkt vooralsnog correct, die van Van der Meer en Smeets ben ik niet nagegaan. Het blijkt echter dat in dezelfde periode de term 'vier zuilen' vaak werd gebruikt in De Telegraaf, maar dan steeds in relatie tot het

omroepstelsel.

'De radio is in stukjes gespleten. De leidende krachten, die er waren zijn in zuilen gelijkgeschakeld.' ²⁴

'Beter geen wereldomroep, dan een zuilenwereldomroep.' ²⁵

Voor de oorlog had de AVRO, geleid door Vogt en gesteund door De Telegraaf geprobeerd de Nationale Omroep te worden. Dat was niet gelukt, en in het eerste oorlogsjaar zag men de kans schoon. Vogt schreef zelfs al in maart:

'Maar zo de bandjir losbarsten moet (...) dan is het zeker dat de vier zuilen zullen storten en dat de bouwschool waar uit zij ontstonden "klassiek" zal gaan worden, zonder ooit den roem te kunnen verwerven van de zuilen van het Parthenon!' ²⁶

Ook NSB-ers waren gebeten op de 'vier-zuilentheorie' en gebruikten die term. ²⁷ In allerlei rechts-conservatieve kringen, fascistische organisaties én de NSB bestond kritiek op de versnippering en wilde men de eenheid van het volk herstellen onder krachtige leiding. Ik heb echter geen eerdere verwijzingen kunnen vinden naar het gebruik van zuiltermen in deze kringen. ²⁸ Blijkbaar vond men de term in 1940 een vondst en gebruikte men hem frequent. Er waren meer kringen waarin gedachten leefden over het noodzakelijke herstel van de volkseenheid, waarbij ik denk aan de groepen intellectuelen die kort voor, in en na de oorlog opkwamen voor grotere volkseenheid en tegen de versnippering. Zo'n groep verzamelde zich rond het blad Het Gemeenebest, Maandblad voor het Nederlands Volksgeheel en tot Bevordering van de Volksgemeenschap. In de eerste jaargang, 1939/1940, kwamen de zuiltermen niet voor, wel maakt men zich er druk over, maar gebruikte dan woorden als 'scheidslijnen', 'verstarring' en 'isolatie'. Nog in 1940 wordt de term wel gebruikt in een pleidooi om de scheidslijnen tussen protestanten en katholieken op te heffen.

'Laat ons van de beruchte "vier zuilen" van ons volksbestaan de twee die als particulier eigendom gelden, met eigen hand afbreken.' ²⁹

In dit blad, waarvan Kruijt overigens een van de redacteuren was, werden nadien zuiltermen gebruikt, zowel tijdens als in de eerste jaren na de oorlog. ³⁰

De populariteit van de 'zuilentheorie' blijkt in 1940 ook uit verwijzingen naar de boerenbeweging Landbouw en Maatschappij ³¹ en in de zweverige kringen van gegijzelde intellectuelen zonder achterban. ³²

Het gebruik van zuiltermen lijkt daarmee heel wat minder incidenteel dan Blom en Stuurman suggereren. Daarnaast is het eerste gebruik ook niet zo positief als Schöffers ³³ en Verwey-Jonker beweren. Wellicht is de onsympathieke

achtergrond van een belangrijk deel van de eerste gebruikers reden dat er niet naar deze oorsprong werd verwezen.

Er was ook wel een periode dat de term in positieve zin werd gebruikt, maar dan in relatie tot de drie vakcentrales en hun posities in Stichting van de Arbeid en PBO-organen. ³⁴ Met name in CNV-kring wordt elke aanval op de verzuiling gezien als een aantasting van de grondslagen van de PBO. ³⁵ Er is ook kritiek. Zo verzet Buter zich tegen het consequent doorvoeren van het zuilensysteem bij het samenstellen van de verschillende PBO-organen en is hij bang dat daaruit een dwang uitgaat naar die bedrijfssectoren die niet volgens het zuilensysteem zijn georganiseerd, zich ook langs die lijnen te organiseren om gelijke invloed te houden. ³⁶ Daartegen komt een paar weken later De Pous in het geweer. ³⁷ Over hetzelfde onderwerp fulmineert Brongersma nog in april 1954. ³⁸

Er zijn meer vindplaatsen voor zuiltermen te geven en waarschijnlijk nog veel meer te vinden. Eén artikel uit 1953 wil ik nog apart vermelden, omdat daarin de zuilentheorie geproblematiseerd wordt. Het gaat om een stuk van Vrijhof in het blad van de Nederlandse Bond voor sociaal-cultureel Vormingswerk. Vrijhof gaf daarin aan dat de verzuiling naar opzet, fundering en uitwerking thuishoorde in een bepaalde cultuurperiode en geen eeuwigheids-waarde mocht krijgen. Nederland bevond zich in een overgangperiode, waarin opvattingen en normen in het maatschappelijk, cultureel en geestelijk leven aan herziening toe waren. Daarmee kwamen sociaal-pedagogische vragen centraal te staan. Dan zou het doorvoeren van de verzuilde structuur op het gebied van volksopvoeding, dat dus zeer belangrijk werd, wel eens funest kunnen worden. ³⁹

Zuiltermen werden dus al zeer algemeen, althans in elitekringen, gebruikt voordat er sprake was van het Mandement. In een aantal eerste reacties op het Mandement is ook niet te ontdekken dat de zuiltermen ineens zoveel vaker werden gebruikt. In de eerste reactie van Banning, waarvoor de uitgave van het juninummer van Socialisme en Democratie werd verlaet, werd 'verzuiling' tweemaal gebruikt. ⁴⁰ Delfgauw stelde in zijn reactie in Te Elfder Ure vast dat het Mandement het opneemt voor de 'verzuiling'. ⁴¹ Schippers houdt een referaat op de partijconferentie van de Anti-Revolutionaire Partij onder de titel 'Het Mandement, de verzuiling en onze strijd'. ⁴² Misschien om tactische redenen, de sociaal-democraten kwamen in hun latere reacties niet op het begrip terug. (Noch in het themagedeelte van Socialisme en Democratie,

⁴³ noch Burger in zijn algemene beschouwingen in oktober 1954.) Nieuw is wel dat de term 'verzuiling' nu wordt gebruikt, terwijl daarvoor termen als 'zuilen', 'zuilentheorie', 'zuilstructuur' werden gebruikt.

Het Mandement is zeker een gebeurtenis geweest die de aandacht sterker richtte op de verzuilingsproblematiek, maar niet de enige. Van groot belang lijkt ook het Herderlijk Schrijven van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk 'Christenzijn in de Nederlandse Samenleving' van 1955, dat werd uitgelegd als een pleidooi tegen verzuiling.⁴⁴ Er vonden ongeveer tegelijkertijd in de twee grootste kerken discussies plaats met een verschillende uitkomst. Dat maakte toch de aanzetten tot de sociologische discussie van 1956 breder dan het Mandement.

Dat zuiltermen wijd verbreid waren blijkt eigenlijk uit het feit dat de termen geen nadere introductie behoeven in het verzuilingsnummer van de Sociologische Gids.⁴⁵ Dit nummer, het speciale nummer van Socialisme en Democratie⁴⁶ en de bijdragen in Sociologisch Jaarboek⁴⁷ geven wel de grens aan tussen twee perioden in het gebruik van zuiltermen. Tot 1956 werden ze, een enkele uitzondering daar gelaten, gebruikt óf als beschrijving, soms vrij neutraal soms meer gekleurd, óf als een polemisch middel. Vanaf 1956 werd geprobeerd ze wetenschappelijker, objectiever te gebruiken en te hanteren als verklaring voor bepaalde maatschappelijke verschijnselen.

4. De positie van J.P. Kruijt

Geen naam is zo verbonden aan de verzuilingsdiscussie als die van J.P. Kruijt. In het begin van zijn wetenschappelijke carrière geeft hij al aandacht aan zaken als onkerkelijkheid, volkskarakter, mentaliteitsverschillen en godsdienstige verschillen.⁴⁸ Maar in publicaties gebruikte Kruijt nog geen zuiltermen, hoewel hij ze ondertussen wel had moeten kennen. In een beschouwing over gemeenschap als sociologisch begrip in 1955 vermeldde hij 'zuil' wel.⁴⁹ Het jaar daarop schreef hij in Socialisme en Democratie twee artikelen waarvan het eerste, dat eerder uitkwam dan het verzuilingsnummer van de Sociologische Gids, 'Volksgemeenschap en Verzuiling' heette.⁵⁰

Wellicht is de positie van Kruijt, en die van Banning, wat minder tegenstrijdig dan Stuurman vermoedde. Deze zei dat beiden vanuit de optiek van maatschappelijke integratie eigenlijk verzuiling positief moesten waarderen, terwijl ze door partijpolitieke tegenstellingen de andere kant werden opgedreven.⁵¹ Wellicht door de veronachtzaming van het Herderlijk Schrijven is hem niet opgevallen dat Kruijt en

Banning zich ook kerkelijk konden beroepen op een negatieve beoordeling van de verzuiling.⁵²

Stuurman veronderstelde dat met name Kruijt daarom pleitte voor een voorzichtige, waarde-vrije benadering van het verschijnsel. Die voorzichtige benadering blijkt echter niet uit Kruijts bijdragen in 1956.

'Wij weten waarachtig wel, dat ons Nederland nog iets meer is dan een groot "Hotel Pays-Bas", onder welks dak wij wel samen wonen, maar goed geïsoleerd in afzonderlijke kamers, met vermijding van de open ruimten, en waarvan de gerant, naar evenredigheid van de zieltjes, porties subsidies, zendtijd, zetels e.d. uitdeelt.'⁵³

'En dat is een totaal andere sfeer dan die van de huidige gewapende vrede tussen de, langs de verschillende, met prikkeldraad versperde antithetische loopgraven, in het gelid opgestelde zuilenregimenten.'⁵⁴

'Maar alweer: de verzuiling is de ergste schuldige. (...) het oude odium theologicum is in de moderne tijd verwijd en verergerd - tot een odium columnatum, een zuilenverbittering, (...)

Tegenstellingen moeten worden overbrugd, maar de eisen van de confessionele partijen zijn vaak zulke wonderlijke en hybride mengsels van de christelijke beginselen of de katholieke leer met doodgewoon aardse en dan nog veelal conservatieve sympathieën of antipathieën of verlangens, dat, gevoegd bij de door groepscentrisme opgewekte zuilenhaat...'⁵⁵

'Wie ervan doordrongen is, hoezeer de zuilenstructuur de geest van ons volk vergiftigt...'⁵⁶

Ik denk dat Stuurman gelijk heeft Kruijts latere meer voorzichtige benadering te verklaren uit wetenschappelijke overwegingen. Mij lijkt dat de verandering in de toon van Kruijt heel precies de overgang aangeeft van het beschrijvende, politieke naar het wetenschappelijke, verklarende debat. Kruijt veranderde daarmee van politicus in wetenschapsman.

5. Conclusies

Voor zover ik kan nagaan zijn zuiltermen voor het eerst kort voor de oorlog gebruikt in rechts-conservatieve, fascistische en antidemocratische kringen en daarna overgenomen door groepen intellectuelen die zich afzetten tegen de toenmalige partijpolitieke en maatschappelijke verhoudingen. Van deze groepen zou een niet gering deel later in de PvdA terecht komen. In die periode werden zuiltermen vooral gebruikt in relatie tot het radiobestel. Na de oorlog bleven zuiltermen in gebruik en werden zij op meer maatschappelijke terreinen toegepast. Het is moeilijk na te gaan of de zuiltermen behalve door elitaire intellectuelen gebruikt ook al waren doorgedrongen tot het alledaags taalgebruik. Meestal hadden zij een

negatieve connotatie, vaak gebruikt door PvdA-leden. Vanuit confessionele kringen is er verzet tegen het gebruik van zuiltermen. Alleen in de relatie tot vakbonden en PBO kwam ik een positief gebruik tegen.

Met de start van de sociologische publicaties, waarin het Mandement een minder eenzame katalyserende rol speelde dan meestal wordt aangenomen, veranderde de vorm waarin de termen gebruikt werden. Maar over één ding wordt men het eens in het verdere verzuilingsdebat: dat men het oneens is over termen, begrippen en betekenissen. Dat werd geconstateerd van Kruijt in 1956⁵⁷ tot Stuurman in 1983.⁵⁸ Onopgeloste meningsverschillen in het latere debat zijn vragen als hoe een zuil gedefinieerd moet worden en hoeveel zuilen er zijn; welke factoren hebben bijgedragen aan de verzuiling en wanneer het verzuilingsproces begon; in welke periode Nederland verzuild was en wanneer er sprake was van ontzuiling; of verzuiling gebruikt moet worden als verklarende of juist als de te verklaren factor. Zelfs het gebruik van de termen zelf is lang een strijdpunt gebleven. Met name uit katholieke kringen was er verzet tegen.⁵⁹ Het bleek in 1965 nog zeer moeilijk iemand uit die kringen te vinden om een bijdrage te leveren aan de bundel 'Pacificatie en de Zuilen'.⁶⁰ En Gielen, die uiteindelijk bereid is die rol wel te vervullen, leverde vervolgens een zeer narrig verhaal, dat als voornaamste kwaliteit had polemisch te zijn.⁶¹

Het verzuilingsdebat is ideologisch gebleven, waarbij er niet alleen sprake was van strijd (of discussie) tussen verschillende politieke partijen en levensbeschouwelijke stromingen, maar ook van discussie tussen verschillende wetenschappelijke generaties en scholen.⁶² Een verhelderend licht daarop zou wellicht geworpen kunnen worden door het debat zelf te onderzoeken als een politiek-ideologisch debat. Een debat dat gevoerd werd door intellectuelen die soms in relatie stonden tot bredere sociale groepen, soms zo'n achterban

ontbeerden. Een debat dat mede als inzet had om de inhoud van de zuiltermen, die onderdeel gingen uitmaken van het alledaagse denken, een bepaalde ideologische lading te geven. Bij zo'n onderzoek zou opgepast moeten worden om niet in de valkuil van het verklaren uit de verzuiling zelf te vallen. Daarvoor is de discussie ook te breed en te ingewikkeld. Om drie voorbeelden te geven: het eerste gebruik van zuiltermen blijkt voor te komen in groepen die zich afzetten tegen de verzuilde structuren en daar nauwelijks banden mee hadden; in dezelfde periode dat het CNV zich opwerpt als verdediger van het zuilen systeem, wijst de Hervormde Synode op de gevaren ervan; tegen over het Mandement staat een rapport van de St. Willebrord-Vereniging (december 1957) dat verzuiling een steeds sterker wordende bedreiging voor de Nederlandse volksgemeenschap vindt.⁶³

Bijzonder interessant is de positie van de sociaal-democratie. Om meer redenen. Omdat de vraag of en in welke periode zij wel of geen zuil was een belangrijk discussiepunt bleek. Omdat een aanzienlijk deel van de theoretici in debatten lid was van de PvdA. En omdat de PvdA met de doorbraakpolitiek een bewuste poging deed de partijbinding op basis van het geloof te doorbreken. Voor latere periodes vermoed ik dat de PvdA verzuiling steeds vaker is gaan gebruiken als legitimering van een op coalitievorming gerichte politiek. Ik zou daarmee twee veronderstellingen willen onderzoeken. Als eerste dat wetenschappelijke discussies door de sociaal-democratie regelmatig worden gebruikt om een op maatschappelijke aanpassing gerichte strategie te rechtvaardigen. Als tweede dat de vormverandering van de verzuilingsdiscussie samenvalt met een strategische verandering van een offensieve houding naar een defensieve.

Noten

¹ 'De P.v.d.A. heeft zich zelf dus welbewust ontzuild, ...'

Kruijt, J.P. 'Levensbeschouwing en groepssolidariteit in Nederland', Sociologisch Jaarboek, deel 11, Leiden, 1957, blz. 29 - 65.

² '...het maatschappelijk proces waardoor georganiseerde groepen naast elkaar ontstaan met de "levensbeschouwing" als bindingsprincipe, die haar leden in eigen maatschappelijke organisaties samenvoegt. Verzuiling is een gevolg van de rationele organisatie van onze tijd, die zich in het Nederlandse volk met zijn sterke neiging tot ideologiseren, langs levensbeschouwelijke lijnen heeft voltrokken en voltrekt...'

Algemene Winkler Prins Encyclopedie, Tiende deel, Trap - Zijzw, Amsterdam/Brussel, 1960 (7de druk).

³ 'Woorden-', Onze Taal, jrg. 40 (1971), blz. 3-4.

Steininger wijst op een zelfde fenomeen, hij vermeldt dat al in 1958 de term in het Duitse taalgebied bekend werd gemaakt door Rene König.

Steininger, Rudolf, Polarisierung Integration, Eine vergleichende Untersuchung der strukturellen Versäulung der Gesellschaft in den Niederlanden und in Österreich, Meisenheim am Glan, Anton Hain, 1975, blz. 1.

In Onze Taal werd eerder aandacht besteed aan het woord verzuiling, namelijk:

'Elk meent zijn zuil een volk te zijn', Onze Taal, jrg. 31 (1962), nr. 10, blz. 45 - 46.

In een vermakelijke dialoog tussen twee personen wordt een beeld gegeven van verschillend woordgebruik in Protestantse en Rooms-katholieke kring.

Bijvoorbeeld naast het bekende 'in' en 'op' de eerste plaats, ook 'zending' en 'missie', 'opstanding' en 'herrijzenis', 'verzoeking' en 'bekoring', 'epiloog' en 'dagsluiting'. In dit artikel wordt aangegeven dat men noch de oorsprong kent van de zuiltermen, noch van de persiflage die als titel werd gebruikt en sindsdien in Van Dale wordt geciteerd. Volgens een mededeling aan De Rooy claimt Fr. de Jong Edz. het vaderschap hiervan (in de vorm 'elk waant zijn zuil een volk te zijn').

Rooy, P. de, Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940, Landelijk en Amsterdams beleid, Amsterdam, Van Gennep, 1979. blz. 215

⁴ Met betrekking tot de leatuurvoorziening zegt spr., dat het gevaar bestaat, dat ons volk voortdurend in drie zuilen wordt opgedeeld.' N.R.C., 14 december 1952, blz. 6.

⁵ 'Dan bewijzen vrouwen, dat zij niet "verzuild" zijn.' Haagse Post, 31 december 1955, blz. 10.

⁶ 'Ik heb in slapeloze nachten van narigheid gewoon gehuild, alleen reeds bij de gedachte: Sint Nicolaas - en dan verzuild!'

Woord en Dienst, Veertiendaags Orgaan voor het Hervormde Kerkewerk, jrg. 4, (1955), nr. 27, blz. 393.

⁷ 'Voor een commissie voelen beide bladen weinig omdat die, ook grafisch, zal verzuilen...' N.R.C., 21 juli 1956, blz. 4.

⁸ 'de koppen van alle ziekenhuiszuilen...', 'Een voorbeeld van verdraagzaamheid der zuilen', 'zuilengalerij', '...dat het gemak altijd nog meer dan de zuil de mens dient.' N.R.C., 14 juli 1956, blz. 7.

⁹ 'Dat is wel beschouwd niet anders dan de theorie der verzuiling.' 'Zo redeneren alle voorstanders van het zuilensysteem.' Banning in: Wending, jrg. 9 (1954), blz. 178.

'Men kan zeggen, dat Van der Bruggen reeds een eeuw geleden de dreigende gevaren ener verzuiling heeft gezien.' Van Niftrik, in: Vrij Nederland, 27 november 1954, blz. 30. N.B.

De citaten onder de noten 4 tot en met 9 nam ik over van fiches uit het archief van Van Dale. Die onder de noten 6,7 en 8 heb ik op juistheid gecontroleerd.

¹⁰ Doorn, J.A.A. van en Lammers, C.J., Moderne Sociologie, Systematiek en analyse, (2de druk), Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum (Aula 29), 1959. Jager, H. de en Mok, A.L., Grondbeginselen der sociologie. Gezichtspunten en begrippen (zesde herziene druk), Leiden, Stenfert Kroese, 1974 (1964).

¹¹ De volgende boeken heb ik op zuiltermen nagekeken:

Aengenent, J.D.J., Leerboek sociologie, z.p., 1937. Bierns de Haan, Grondslagen der samenleving, Haarlem, 1946.

Bouman, P.J., Sociologie, begrippen en problemen, Antwerpen/ Amsterdam, 1952.

Schmid, J.J. van, Hoofdpijnen der Sociologie, Amsterdam, 1937.

Steinmetz, S.R. Inleiding tot de Sociologie, Herzien door Prof. Dr. J.P. Kruijt, (3de druk), z.p., 1952

¹² Poel, D.C. van der, Inleiding tot de sociologie van Nederland, Den Haag, Albani (De Volkspedagogische bibliotheek 17). z.j. [1949], blz. 96.

¹³ Poel, D.C. van der, blz. 128.

¹⁴ Doorn, J.A.A. van, 'Verzuiling: een eigentijds

Een metafoor als neologisme: Een onderzoekje naar het gebruik van zuiltermen

systeem van sociale controle', Sociologische Gids, jrg. 3 (1956), nr. 3/4, blz. 41-49.

Van Doorn noemt als enige sociologische bijdrage die hem bekend was (blz. 48, noot 2):

Broekhuysen, H.J.M., 'Zuilvervorming, een sociologisch structuurbegrip', Transinformatie, Sociologisch Studentenblad, jrg. 5 (1955) nr. 4, blz. 12 e.v.

Ik ben er niet in geslaagd dit artikel te achterhalen.

¹⁵ Verwey-Jonker, H., 'De emancipatiebewegingen' in: Hollander, A.N.J. den e.a. (red.), Drift en Koers, Een halve eeuw sociale verandering in Nederland (2de druk), Assen, 1962 (1961). blz. 105-125, blz. 123-124.

¹⁶ Steining, Polarisering, blz. 6. Combineert deze mededeling met één van Gielen, zie noot 23.

¹⁷ De Rooy, blz. 223 en blz. 245, noot 55.

¹⁸ Blom, J.C.H., Verzuiling in Nederland, in het bijzonder op lokaal niveau, 1850 - 1925, Amsterdam, Historisch Seminarium van de Universiteit Van Amsterdam (Amsterdamse Historische Reeks; 2) 1981, blz. 11.

Stuurman, Siep, Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat, Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland, Nijmegen, SUN, 1983, blz. 89, noot 2.

¹⁹ Meer, Tom van der en Smeets, Hubert, 'Historici na de ontzuiling, Het verloren monopolie op de geschiedbeoefening' N.R.C., 6 juni 1985.

²⁰ Stuurman, Verzuiling, blz. 62-63.

²¹ Kruijt, J.P., Verzuiling, Zaandijk, Heijnis, 1959, blz. 21.

²² Zie noot 4.

²³ Gielen, J.J. 'Verzuiling en politiek. Zuilvervorming - verzuiling - ontzuiling', in:

Gorkum, P.H. van (red.), Pacificatie en de Zuilen, Meppel, J.A. Boom en zoon (Egel reeks nr. 5), 1965.

Maakt melding van het gebruik bij de begrotingsbehandeling van Maatschappelijk Werk in december 1954. Blz. 114/115.

²⁴ Geciteerd uit: Heuvel, Hans van den, Nationaal of verzuild, De strijd om het Nederlandse omroepbestel in de periode 1923 - 1947, Baarn, AMBO, 1976, blz. 60.

²⁵ Geciteerd uit: Kaam, Ben van, Opstand der gezagsgetrouwen, Mannenbroeders & Zonen in de jaren 1938 - 1945, (3de druk), Wageningen, Gebr. Zomer & Keuning, z.j. [1966], blz. 123.

²⁶ Geciteerd uit: Verkijk, Dick, Radio Hilversum 1940 - 1945, De omroep in de oorlog, Amsterdam, De Arbeiderspers, 1974, blz. 64.

²⁷ 'Thans, in 1940 (...) spreekt men van de vier zuilen...'

Het Nationale Dagblad op 1 mei 1940. Geciteerd uit: Van Kaam, Opstand, blz. 123.

²⁸ Jonge, A.A. de, Crisis en kritiek der democratie, Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over staat in Nederland tussen de wereldoorlog, (2de druk), Utrecht, HES (HES Historische herdrukken XVII), 1982.

²⁹ Leeuw, G. van der 'De volksgemeenschap en de confessies'

Het Gemeenebest, Maandblad voor het Nederlands volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap, jrg. 3 (1940/41) nr. 2, blz. 34 - 51, blz. 49.

³⁰ '... evenals de kritiek op het onharmonisch geheel

en de moeilijkheden voor die groepen, welke zich niet zonder voorbehoud bij één der 'vier zuilen' konden aansluiten...

Verkade, W., 'Nederlandse herleving in de vorige eeuw (1813 - 1913)' Het Gemeenebest, Maandblad voor het Nederlands volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap, jrg. 3 (1940/41) nr. 5, blz. 129 - 145, blz. 140/141.

'Het betreft hier mensen die opstaan werken en weer slapen gaan in het blijkbaar onwrikbare en onfeilbare kader van het beproefde, oud-vaderlandse zuilenstelsel.'

B(eerman), V.A.M. 'Korte commentaren: Export van zuilen' Het Gemeenebest, tevens voortzetting van De Ploeg en Het Keerpunt, Maandblad voor het Nederlands volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap, jrg. 9 (1948/49) nr. 8, blz. 351.

³¹ Ru, J.H. de, Landbouw en Maatschappij, Analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren, Deventer, Van Loghum Slaterus, z.j. [1979], haalt op blz. 224 en 226 'zuilentheorie' aan.

³² Keizer, Madelon de, De gijzelaars van Sint Michielsgestel, een eliteberaad in oorlogstijd, Alphen aan den Rijn, A.W. Sijthoff, 1979. Haalt op blz. 115 een citaat aan uit schrift Buchenwald, sept. 41 van Tilanus.

³³ Schöffers, I., 'Verzuiling, een specifiek Nederlands probleem' Sociologische Gids, jrg. 3 (1956) nr. 7, blz. 121-127, blz. 121.

³⁴ Ponsioen is zelfs van mening dat de vakbonden het zuilensysteem na de oorlog hebben opgericht. Ponsioen, J.A., 'Notities voor de sociologische bestudering van de verzuiling', Sociologische Gids, jrg. 3 (1956), nr. 3/4, blz. 50-52, blz. 51.

³⁵ Dit baseer ik op een oude notitie die ik heb gemaakt bij het doornemen van A.R. Staatskunde, jaargangen van 1952 tot en met 1955. Ik was niet meer in staat deze aantekening te controleren.

³⁶ Buter, J., 'Het zuilensysteem en zijn consequenties', Economisch-Statistische Berichten, jrg. 35 (1950) d.d. 23 aug. 1950, blz. 672 - 673.

³⁷ Pous, J.W. de, 'Het zuilensysteem en zijn consequenties', Economisch-Statistische Berichten, jrg. 35 (1950) d.d. 11 oktober 1950, blz. 819 - 820.

³⁸ Brongersma, E., 'Corporatisme in de herfst', Te Elfder Ure jrg. 1 (1954) nr. 4, blz. 100 - 104.

³⁹ Vrijhof, P.H. 'De "zuilen" als sociaal-pedagogisch probleem' De Schalm, jrg. 10 (1953), nr. 6, blz. 282 - 287.

⁴⁰ Banning, W., 'Het Mandement der Bisschoppen', Socialisme en Democratie, jrg. 11 (1954) nr. 6/7, blz. 337 - 343.

⁴¹ Delfgauw, Bernard, 'Persoonlijke waarheid en georganiseerde macht', Te Elfder Ure, jrg. 1 (1954), blz. 279 - 285, blz. 280.

⁴² Schippers, R., Het mandement, de verzuiling en onze strijd tegen de doorbraak, Den Haag, Anti-Revolutionaire Partij Stichting, 1954. Ik ben er niet in geslaagd deze brochure op te sporen.

⁴³ Themagedeelte Het Mandement en de P.v.d.A., Socialisme en Democratie, jrg. 11 (1954), nr. 8, blz. 417 - 458.

⁴⁴ Kruijt, Levensbeschouwing (1957) blz. 39/40. Roscam Abbing, P.J., (zonder titel), Woord en Dienst enz. jrg. 4 (1955) nr. 9, blz. 129.

⁴⁵ Sociologische Gids, jrg. 3 (1956) nr. 3/4.

De redactie had in eerdere jaargangen zelf

'verzuiling' al gebruikt, bijvoorbeeld in redactioneel van het meinummer 1954.

⁴⁶ Socialisme en Democratie, jrg. 14 (1957) nr. 1. Overigens had Kruijt als voorzitter van de redactie al in januari 1956 een speciaal nummer over het verzuilingsprobleem aangekondigd.

⁴⁷ Ponsioen, J., 'Godsdienst en groepssolidariteit', Sociologisch Jaarboek, Leiden, deel 11, Leiden, 1957, blz. 1 - 22. Kruijt, Levensbeschouwing, zie noot 1.

⁴⁸ Kruijt, J.P. De onkerkelijkheid in Nederland, hare verbreiding en oorzaken, Proeve eener sociografische verklaring, Groningen/Batavia, 1933.

Kruijt, J.P. Het Nederlandse Volkskarakter en het Socialisme (Religieus-Socialistische Vraagstukken Serie IV, nr. 4) 1934.

Kruijt, J.P. 'Mentaliteitsverschillen in ons volk in verband met godsdienstige verschillen', in: Zoeklicht en kompas, Bundel Prof. Dr. J.P. Kruijt aangeboden bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, Assen, 1968, blz. 28 - 64. Oorspronkelijk in: Mens en Maatschappij, 1943, blz. 1 - 28 en 65 - 83.

⁴⁹ Kruijt, J.P., 'Gemeenschap als sociologisch begrip, een kritiek op Tönnies', in: Zoeklicht en Kompas, blz. 180 - 202. Oorspronkelijk in: Mededelingen der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks deel 18, no. 3, Amsterdam, 1955, blz. 198.

⁵⁰ Kruijt, J.P., 'Volksgemeenschap en Verzuiling' Socialisme en Democratie, jrg. 13 (1956) nr. 2, blz. 121 - 126.

Kruijt, J.P., 'Ethos en politieke partij' Socialisme en Democratie, jrg. 13 (1956) nr. 11, blz. 577 - 589.

⁵¹ Stuurman, Verzuiling, blz. 64.

⁵² Kruijt zegt in 1956 dat de hoop dat de vernieuwingsdrang voor en vlak na de bevrijding ons van het systeem zou verlossen grotendeels in rook is opgegaan en dat de twee enige wezenlijke vernieuwingen de omzetting van de Hervormde Kerk tot christus-belijdende volkskerk en de vernieuwing in de socialistische beweging zijn geloof en hoop wakker kunnen houden. Kruijt, Volksgemeenschap, blz. 124.

⁵³ Kruijt, Volksgemeenschap, blz. 124.

⁵⁴ Kruijt, Volksgemeenschap, blz. 124 - 125.

⁵⁵ Kruijt, Ethos, blz. 583.

⁵⁶ Kruijt, Ethos, blz. 586.

⁵⁷ Kruijt, Volksgemeenschap, blz. 123.

⁵⁸ Stuurman, Verzuiling, blz. 58.

⁵⁹ Ponsioen, Godsdienst, heeft een zekere voorkeur voor de term 'ideologisering'.

Thurlings, J.M.G., 'Democratie en Godsdienst', in: Valkenburgh, P. (red.), Democratie in debat, Mepel, J.A. Boom (Egel Reeks nr. 2) 1964.

Thurlings pleit om het woord 'verzuiling' te vervangen door de nettere uitdrukking 'institutionele segregatie', blz. 36/37

⁶⁰ Mededeling van Van Gorkum in Ten Geleide, blz. 7 (zie noot 23).

⁶¹ Gielen, Verzuiling.

⁶² Steininger is van mening dat de geforceerde openbare discussie op niet geringe wijze de sociologische argumentatie beïnvloedde en dat de begripsmatige onscherpheid van het begrip verzuiling ook door sociologen niet geheel opgelost werd. Vgl. Steininger, Polarisering, blz. 7/8.

⁶³ Geciteerd in:

Bosmans, J.L.J. 'Documentatie over de confessionele partij en, in: Scholten, L.W.G. e.a., De

Confessionelen, Ontstaan en ontwikkeling van de christelijke partijen, Utrecht, AMBO, 1968, blz. 121.